

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności

Historia systemu penitencjarnego narodziła się w czasach oświecenia, gdzie wykonywanie kary pozbawienia wolności miała charakter humanitarny. Prekursorem tej idei był J. Howard, który to podkreślał, iż celem kary jest poprawa. Rozpropagowanie tej idei dało impuls do poszukiwania rozwiązań penitencjarnych co doprowadziło do wykształcenia się kilku systemów wykonywania kary pozbawienia wolności. Różni je:

- rodzaj, sposób dokonywania klasyfikacji więźniów i ich rozmieszczenie;
- sposoby oddziaływania na więźniów;
- organizacja wykonywania kary wraz z zapleczem materialno-technicznym¹.

Najstarszym systemem jest system wspólnego odbywania kary, gdzie osadzeni przebyli w jednej celi, w różnej liczbie, razem ze sobą w dzień i w nocy. Kryteria umieszczenia w jednej celi to np.: wiek, wspólne zatrudnienie, rodzaj przestępstwa, przypadkowe wspólne przybycie do zakładu w jednym czasie².

System celkowy polega na odosobnieniu więźnia w pojedynczej celi, które ma na celu zapobieżenia demoralizacji oraz skupieniu w samotności na poprawę. System celkowy pojawił się w Stanach Zjednoczonych pod koniec XVIII w., natomiast w 1784 r. powstało Philadelphia Society For Alleviating the Miseries of Pu-

¹ M. Czerwiec, *Więzioznawstwo. Zarys rozwoju więziennictwa*, PWP 1926, nr 13, 15, 16, s. 45–48.

² S. Walczak, *Prawo penitencjarne. Zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 58.

blic Prisons – stowarzyszenie dla reform więziennych. Członkowie tego stowarzyszenia to prawie wyłącznie byli kwakrowie, którzy widzieli karę pozbawienia wolności jako karę odbywaną w całkowitej samotności, jako pokutę i czas przemyśleń spędzony jedynie z Biblią, przy zakazie pracy i kontaktów ludźmi. Takie ujęcie znalazło przeciwników, którzy to chcieliby wiezienie było tzw. systemem milczenia polegającym na tym, że wiezienie powinno być domem pracy, by zorganizować czas poprzez wdrożenie pracy, gdzie zupełnie uniemożliwi wzajemny wpływ więźniów na siebie m.in. przez nakaz całkowitego milczenia. Więźniowie pracowali razem, ale w pełnym milczeniu, zaś w nocy separowano indywidualnie w celach. Taki system celkowy zastosowano najpierw w 1790 r. w więzieniu w Filadelfii, zaś w 1817 r. w Pittsburghu. Natomiast wzorcowe więzienie w stanie Pensylwania w 1827 r.³ Jednak stosowanie tego pensylwańskiego czy też jak go nazywano filadelfijskim przyniosło w praktyce skutki odwrotne do zamierzonych, ponieważ więźniowie chorowali, wpadli w choroby psychiczne, popełniali samobójstwa. Stopniowo zaczęto łagodzić warunki w kierunku zmniejszenia izolacji. Doprowadziło to do wielu różnych modyfikacji systemów celkowych. System ten w chwili powstania oparty był na idei odrodzenia moralnego więźnia, w praktyce zaś realizował idee odwetu i represji co doprowadziło do upadku tego systemu⁴.

System progresywny składał się z dwóch klasycznych odmian: angielska i irlandzka. Odmiana angielska wykonanie kary organizowane było w postaci tzw. systemu markowego, który to opierał się na zaangażowaniu więźnia w proces wykonywania kary przez danie mu możliwości polepszenia warunków odbywania kary, aż do jej wcześniejszego zakończenia w przypadku pilnej pracy i dobrego sprawowania się. Pod względem organizacji kary dzielono na trzy stadia:

³ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 182.

⁴ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 183.

- 1) pobyt w więzieniu celkowym typu pensylwańskiego (od 3 do 9 miesięcy);
- 2) roboty przymusowe zgodnie z systemem auburnskim (bez obowiązku milczenia); etap ten dzielił się na cztery klasy, do klasy wyższej awansowało się za dobre sprawowanie i dobrą pracę, po zdobyciu odpowiedniej liczby „marek” (punktów);
- 3) po odbyciu części kary i uzyskaniu odpowiedniej liczby „marek” (punktów) dochodziło do warunkowego zwolnienia na okres próby, równy pozostałej części kary, po czym następowała bezwarunkowa wolność.

Zasady tego systemu to podział kary więzienia na cztery stadia:

- 1) pierwsze stadium to odosobnienie bez pracy, które trwało 9 miesięcy, ale mogło być skrócone do 8 miesięcy lub wydłużone do roku;
- 2) drugie stadium to przestępców uczyło się pracy i wychowywało. Dzieliło się ich na cztery klasy i im wyższa klasa tym rygor był słabszy. System markowy pozwalał im przechodzić z klasy do klasy;
- 3) trzecie stadium to tzw. więzienie przejściowe;
- 4) czwarte stadium to przedterminowe zwolnienie⁵.

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności czy inaczej penitencjarne są różnie określane. Przepisy prawa regulują, iż są to zróżnicowane sposoby wykonywania kary⁶.

System penitencjarny w Polsce oparty jest na trzech systemach wykonywania kary pozbawienia wolności. Systemy te w głównej mierze oparte są na zasadach progresji i indywidualizacji postępowania ze skazanym.

Przepisy kodeksu karnego wykonawczego z 6 czerwca 1997 r., regulują, iż karę pozbawienia wolności wykonuje się w systemie:

⁵ L. Rabinowicz, *Podstawy nauki o więziennictwie*, Warszawa 193, s. 68.

⁶ Red. P. Szczepaniak, *Forum penitencjarne. Służba Więzienna. Polski system penitencjarny, ujęcie integralno-kulturowe*, s. 54.

1. programowanego oddziaływania,
2. terapeutycznym,
3. zwykłym⁷.

O systemie wykonywania kary decyduje przynależność skazanych do określonej grupy lub kategorii, odbywanie kary w jednym z trzech typów zakładu karnego tj. zamknięty, otwarty, półotwarty, jak również oznaczone w kodeksie karnym wykonawczym szczególne systemy wykonywania kary.

O tym, w którym systemie odbywają kary zgodnie z obowiązującymi przepisami decydują: sąd orzekający, sąd penitencjarny oraz komisja penitencjarna. Zwrócić trzeba uwagę, iż sami skazani decydują o systemie wykonywania kary, składając odpowiednie wnioski, jak również wyrażając zgodę na zastosowanie wybranego systemu. Wymienionymi systemami, przy zastosowaniu zasady indywidualizacji penitencjarnej, obejmuje się następujące kategorie osób⁸:

- skazanych, których powinno się resocjalizować i którzy tego świadomie pragną i akceptują proponowany program;
- skazanych, których powinno się resocjalizować i to nie zawsze za ich zgodą. Chodzi tu o młodocianym, których resocjalizuje się obligatoryjnie;
- skazanych, którzy wymagają stosowania środków leczniczych, terapeutycznych i oddziaływania odwykowego (zgadzający się dobrowolnie na oddziaływanie terapeutyczne, jak i skazani, wobec których ma zastosowanie przymusowe umieszczenie w systemie terapeutycznym);
- skazanych odbywających karę w systemie zwykłym, choć wskazane byłoby dla nich oddziaływanie resocjalizacyjne, lecz nie wyrażają zgody na stosowanie wobec nich systemu

⁷ Ustawa Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz. U. 1997, nr 90, poz. 557.

⁸ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 298.

- programowanego oddziaływania, odmawiając współdziałania w wykonywaniu tego programu;
- skazanych odbywających karę w systemie zwykłym, którzy nie potrzebują żadnego oddziaływania dodatkowego z uwagi na popełnienie przypadkowego przestępstwa przy właściwym przystosowaniu do życia w społeczeństwie, albo gdy nie mogą odbywać kary w systemie programowanego oddziaływania z racji na zbyt krótki, który pozostaje do odbycia kary⁹.

System programowanego oddziaływania jest podstawowym sposobem wykonywania kary, który służy resocjalizacji tj. zmianie postaw skazanych przez ugruntowanie społecznie akceptowanego systemu wartości, a także umożliwienie skazanym zdobycia tych niezbędnych umiejętności społecznych i zawodowych, bez udziału których nie będzie możliwa pomyślna readaptacja społeczna po zwolnieniu z zakłady karnego.

Istotą systemu programowanego oddziaływania jest oddziaływanie wychowawcze, a także oraz to, że ma on charakter dynamiczny, niejako inwazyjny w statyczną sytuację skazanego w zakładzie karnym. Dlatego też system ten jest nakierowany na resocjalizację. Podstawą wykonania kary jest indywidualny program oddziaływania opracowany przy współudziale skazanego. Powinien on zawierać cele etapowe oraz cel końcowy resocjalizacji. Środki działania, które będą stanowiły elementy programu resocjalizacji to m.in. zatrudnianie skazanych, nauczanie skazanych, wykorzystywanie kontaktów z rodziną i osobami bliskimi, wykorzystywanie czasu wolnego skazanych, wykonywanie ciężących na nich obowiązków oraz inne przedsięwzięcia mające służyć ich przyszłej społecznej readaptacji¹⁰.

⁹ H. Machel, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w Polsce*, Gdańsk 2006, s. 59.

¹⁰ H. Machel, *Wprowadzenie do pedagogiki penitencjarnej*, Gdańsk 2004, s. 87–88.

W systemie programowanego oddziaływania odbywają karę skazani młodociani, którzy nie ukończyli 21 roku życia (art. 84 § 1 k.k.w.), a także skazani dorośli, którzy po przedstawieniu im projektu programu indywidualnego oddziaływania, wyrażają zgodę na współdziałanie w jego opracowaniu i wykonaniu (art. 95 § 1 k.k.w.). Do systemu programowanego oddziaływania komisja penitencjarna może także kierować skazanymi uzależnionymi od alkoholu albo innych środków odurzających lub psychotropowych, jeżeli nie wymagają oni oddziaływania specjalistycznego (art. 97 § 3 k.k.w.), jednak po wyrażeniu przez nich zgody na współdziałanie w opracowywaniu i wykonaniu programu (art. 95 § 1 k.k.w.)¹¹.

System programowany stwarza szansę dla osób pragnących zmienić swój sposób życia, lecz wymaga to wysiłku ze strony skazanego i pracy, zmuszania się do nauki, przeciwstawienia dotychczasowemu środowisku. Organy wykonujące karę udzielają wszechstronnej pomocy takiej jak: umożliwienie nauki, zastosowanie technik psychokorekcyjnych, wsparcie moralne ze strony kapelanów więziennych czy wolontariuszy. Skazany, który decyduje się na podjęcie współpracy z administracją dostaje korzyści np.: z zasady powinien on rozpocząć odbywanie kary w zakładzie półotwartym i uzyskuje pierwszeństwo w otrzymaniu zatrudnienia lub możliwości rozpoczęcia nauki¹².

System ten jest ofertą skierowaną do skazanego, z której może skorzystać bądź ją odrzucić. Objęcie dorosłych skazanych systemem programowanego oddziaływania ma charakter fakultatywny. Nie dotyczy to jednak więźniów młodocianych, których obejmowanie tym systemem jest obowiązkowe.

Tworzenie systemu terapeutycznego wykonywania kary w obowiązującym kodeksie podyktowane zostało faktem, iż już od kilkudziesięciu lat na podstawie obserwacji praktyki wykonywania kary oraz badań penitencjarnych kryminologicznych i psycholo-

¹¹ P. Stępnik, *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, *Archiwum Kryminologii*, tom XXXI/2009, s. 267.

¹² B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kraków 2000, s. 129.

gicznych wiadomo jak poważny zasięg w zbiorowości więźniów mają zjawiska patologiczne, takie jak alkoholizm, narkomania oraz zaburzenia zachowania.

Skierowanie skazanego zgodnie z k.k. jak i k.k.w. do terapeutycznego systemu wykonywania kary należeć będzie zarówno do kompetencji sądu orzekającego (art. 62 k.k.) jak i komisji penitencjarnej zakładu karnego (art. 76 § 1 pkt 2 k.k.w.)¹³.

Specyfikę terapeutycznego systemu wykonywania kary określają zapisy § 2 art. 97 k.k.w. Stanowi on, że wykonywanie kary dostosowuje się do potrzeb w zakresie leczenia, zatrudniania, nauczania i wymagań higieniczno-sanitarnych, a jeżeli względy zdrowotne tego wymagają, organizuje się zatrudnienie w warunkach pracy chronionej. Terapeutyczny system wykonywania kary z założenia ma być systemem przechodnim stosowanym przez określony czas, w którym skazani wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej i rehabilitacji¹⁴.

Jeżeli nie będą oni już wymagać takich oddziaływań zostaną zgodnie z przepisem § 4 art. 97 k.k.w. – przeniesieni do innego, odpowiedniego systemu wykonywania kary tj. zwykłego lub programowego oddziaływania¹⁵.

System terapeutyczny, jak wynika z art. 96 k.k.w. obejmuje kilka różniących się kategorii skazanych wymagających oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej, do których należy zaliczyć skazanych:

- 1) z zaburzeniami fizycznymi (głusi, niemy, niewidomi, kalecy);
- 2) z zaburzeniami psychicznymi i upośledzeni umysłowo;

¹³ Ustawa Kodeks karny wykonawczy z dnia 6 czerwca 1997 r., Dz. U. 1997, nr 90, poz. 557.

¹⁴ T. Głowik, *System terapeutyczny jednostkach penitencjarnych*, Instytut Psychologii Zdrowia 2002, s. 8.

¹⁵ Źródło internetowe: <http://niedostosowani.pl/resocjalizacyjnie/regulacje-prawne/160-terapeutyczny-system-wykonywania-kary-pozbawienia-wolnosciprzepisy>.

- 3) uzależnieni od alkoholu;
- 4) uzależnieni od innych środków odurzających lub psychotropowych¹⁶.

Zakres cech lub właściwości skazanych uzasadniających zastosowanie systemu terapeutycznego jest, więc bardzo szeroki i obejmuje zaburzenia zachowania wynikające z nieprawidłowej struktury osobowości, uzależnienia od szkodliwych używek, szkodzących organizmowi ludzkiemu i psychice także zaburzenia będące reakcją na długo trwający stres.

Do zadań w zakresie stosowania środków oddziaływania terapeutycznego należy:

- 1) zapobieganie pogłębianiu się nieprawidłowych cech osobowości;
- 2) przywracanie równowagi psychicznej;
- 3) kształtowanie umiejętności współżycia społecznego;
- 4) przygotowanie do samodzielnego życia¹⁷.

W regulaminie wykonywania kary pozbawienia wolności z dnia 25 sierpnia 2003 r. w § 63 określono, iż karę w systemie terapeutycznym wykonuje się przede wszystkim w oddziałach terapeutycznych o określonej specjalizacji. Pozwala to profilować takie oddziały według specjalności a zarazem wykorzystywać umiejętności specjalistycznie przygotowanego personelu do pracy z osadzonymi w zwykłym systemie wykonywania kary lub w systemie programowego oddziaływania¹⁸.

W systemie zwykłym wykonuje się natomiast karę wobec:

- 1) skazanych dorosłych, którzy po przedstawieniu im projektu programu oddziaływania nie wyrażają zgody na współudział w jego opracowaniu i wykonaniu;

¹⁶ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 300.

¹⁷ T. Tomaszewski, *Oddziaływanie penitencjarne i terapeutyczne w zakładach karnych i aresztach śledczych w 2010 r.*, Warszawa 2011, s. 68.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności, Dz. U. 2003, nr 152, poz. 1493.

- 2) skazanych dorosłych, którzy odbywając karę w systemie programowanego oddziaływania nie przestrzegali wymagań ustalonych w indywidualnym programie;
- 3) skazanych dorosłych, którzy odbywali karę w systemie terapeutycznym i nie wymagali już oddziaływania specjalistycznego oraz nie wyrazili zgody na odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania;
- 4) skazanych odbywających zastępczą karę pozbawienia wolności;
- 5) ukaranych karą aresztu orzeczoną za wykroczenie lub karą porządkową oraz osoby, wobec których zastosowano środek przymusu skutkujący pozbawieniem wolności¹⁹.

Wykonanie kary w tym systemie ma zmierzać do celów indywidualno-prewencyjnych. Skazani mogą korzystać z dostępnego w zakładzie karnym zatrudnienia, nauczania oraz zajęć kulturalno-oświatowych i sportowych. Mogą także w trakcie wykonywania zmienić decyzję i po wyrażeniu zgody na współudział w opracowaniu i realizacji indywidualnego programu oddziaływań przejść od systemu programowego.

Wykonanie kary w systemie zwykłym może się odbywać w trzech typach zakładów karnych tj., zamkniętym, półotwartym i otwartym i może dotyczyć rozmaitych grup skazanych z wyjątkiem młodocianych, których obowiązuje odbywanie kary w systemie programowanego oddziaływania²⁰.

Odrębny problem stanowi wykonywanie kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, który obowiązuje od 1 września 2009 r. Podstawą prawną jest ustawa z dnia 7.09.2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicz-

¹⁹ Red. P. Szczepaniak, *Forum penitencjarne. Służba Więzienna. Polski system penitencjarny, ujęcie integralno-kulturowe*, s. 54.

²⁰ T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 305.

nego²¹. Wykonanie kary w systemie dozoru elektronicznego polega, na kontrolowaniu zachowania skazanego i przestrzegania obowiązku pozostawania w określonym miejscu i czasie za pomocą elektronicznych „środków technicznych”, które składają się z nadajnika zakładanego na rękę lub nogę skazanego oraz z elektronicznego urządzenia rejestrującego i centrali monitorowa wyposażonej w narzędzia do przetwarzania danych. Czynności techniczne związane z tym powierza się określonemu operatorowi, a organem, który organizuje i kontroluje wykonywanie kary w tym systemie jest sądowy kurator zawodowy, zaś orzekanie w przedmiocie zastosowania systemu dozoru elektronicznego oraz uchylenia tego systemu nadży do sądu penitencjarnego, w którego okręgu przebywa skazany. Rozważając celowość wykonania kary w tym systemie warto obok efektywności mierzonej recydywą, należy uwzględnić również ekonomiczne koszty tej kary. Wnioski mogą składać skazani i ich obrońcy, a ponadto prokurator i kurator sądowy oraz dyrektor zakładu karnego. Wnioski nie mogą być składane przez rodziny skazanych²².

Podstawowym warunkiem dopuszczalności odbywania kary w tym systemie jest skazanie na karę pozbawienia wolności, której wysokość nie przekracza roku. W przypadku kilku kar podlegających wykonaniu ich suma nie może przekraczać roku. Istotny jest wyłącznie wymiar kary określony w treści wyroku skazującego. Nie ma natomiast znaczenia wysokość kary pozostała jeszcze skazanemu do odbycia. Zatem osoba skazana na karę pozbawienia wolności, której wysokość przekracza rok, a która odbyła już część kary, i której pozostał do odbycia okres nieprzekraczający

²¹ Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, Dz. U. 2007, nr 191, poz. 1366.

²² T. Szymanowski, J. Migdał, *Prawo karne i polityka penitencjarna*, Lex 2014, s. 307.

roku, nie może uzyskać zezwolenia na odbycie pozostałej części kary w systemie dozoru elektronicznego²³.

Osoba ubiegająca się o uzyskanie zezwolenia na odbycie kary w systemie dozoru elektronicznego musi przedstawić pisemną zgodę wszystkich osób pełnoletnich wspólnie z nią zamieszkujących na wykonywanie kary w tym systemie oraz na przeprowadzanie przez upoważniony podmiot dozoru czynności kontrolnych w miejscu ich pobytu, polegających na sprawdzeniu prawidłowości funkcjonowania elektronicznego urządzenia rejestrującego oraz nadajnika²⁴.

Możliwość udzielenia zezwolenia jest uzależniona o stwierdzenia przez pracowników upoważnionego podmiotu dozoru, że w mieszkaniu wskazanym w treści wniosku istnieją odpowiednie warunki techniczne umożliwiające wykonywanie kary w tym systemie, czyli przede wszystkim prąd elektryczny w mieszkaniu oraz odpowiedni poziom sygnału telefonii komórkowej koniecznego dla prawidłowej pracy urządzeń monitorujących²⁵.

Z możliwości odbywania kary w tym systemie są wyłączone w sposób kategoryczny osoby skazane w warunkach recydywy z art. 64 § 2 k.k. oraz osoby odbywające karę aresztu orzeczoną za popełnienie wykroczenia. Systemem dozoru nie będą mogły być objęte osoby skazane za przemoc w rodzinie, ponieważ zgoda sądu na dozór zależy od woli osób zamieszkujących ze skazanym, zaś dozorem zostaną objęci pijani rowerzyści oraz osoby odbywające kary zastępcze z powodu niezapłaconych alimentów lub grzywny²⁶.

²³ Źródło internetowe: <http://www.infor.pl/prawo/wieziennictwo/zasady-wykonywania-kary/321558,Dozor-elektroniczny-skazanych.html>.

²⁴ Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, Dz. U. 2007, nr 191, poz. 1366.

²⁵ Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o wykonywaniu kary pozbawienia wolności poza zakładem karnym w systemie dozoru elektronicznego, Dz. U. 2007, nr 191, poz. 1366.

²⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, Dz. U. 1997, nr 88, poz. 553.

Podsumowując to każdy z przedstawionych systemów wykonywania kary pozbawienia wolności ma uzasadniony byt w systemie penitencjarnym. Systemy te odgrywają ważną rolę w realizacji celu kary pozbawienia wolności poprzez zindywidualizowane oddziaływanie na skazanych między innymi poprzez zapewnienie takim osobom specjalnych programów leczniczych o znacznej intensywności oddziaływań terapeutycznych.